

ՔՃՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՆԱԽՈՐԴԱԾ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ ԵՎ ԴՐԱ ԴԵՐԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՄԵՋ

Ս. Համազասայան

Հոդվածում դիտարկվում են Առաջին և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմների ժամանակաշրջանները նկարագրող երկու առանցքային փաստաթղթեր՝ Ֆ. Ռուզվելտի շարլոտսվիլյան և Ու. Չերչիլի ֆուլտոնյան ելույթները, անդրադարձ է կատարվում այն «դիցաստեղծային» ազդեցությանը, որ վերջիններս թողել են հանրային գիտակցության ձևավորման վրա: Հոդվածում փորձ է արվում նաև բացահայտել ժամանակակից քաղաքական միջերի առանձնահատկությունները և դրանց զարգացման դինամիկան:

Նախաբան

Դեմոկրատիա (ժողովրդավարություն) հասկացության բազում սահմանումներն ու մեկնաբանությունները ցույց են տալիս ոչ միայն փիլիսոփայական, քաղաքական մտքի զարգացումը, այլև ժողովրդավարության՝ որպես պետական կառավարման ձևի վերափոխումները՝ սկսած հին Հունաստանում և կայսրության վերածված Հռոմում ժողովրդավարական գաղափարների ձևավորումից մինչև ժողովրդավարության ժամանակակից դրսևորումներ: Այսօր հաճախ դեմոկրատիան մեկնաբանվում է իբրև ազատ և ուղղակի ընտրությունների միջոցով իշխանության ձևավորման մեխանիզմի ապահովում: Ժողովրդավարություն հասկացությունը միատարր չէ, այն ասես բազում թելերից հյուսված գործվածք լինի: Տվյալ դեպքում այդ «թելերը» կոնկրետ գաղափարներ են, ինստիտուտներ, որոնք միահյուսված են յուրաքանչյուր ժողովրդի մշակութային, պատմական և աշխարհագրական ժառանգության խճանկարի մեջ:

Անգլոսաքսոնյան ժողովրդավարության հիմքերը անդրադառնում են դեռևս 1215թ. ստորագրված Ազատությունների մեծ խարտիային: Այս փաստաթուղթը իր անմիջական արտացոլումն է գտել 1776թ. ԱՄՆ-ում ընդունված անկախության հռչակագրում: Ամերիկյան ժողովրդավարությունը, որն իր վրա կրել է Մեծ Բրիտանիայում ձևավորված ժողովրդավարական ինստիտուտների ազդեցությունը, ձևավորման պատմական առանձնահատկությունների հետևանքով որոշակիորեն տարբերվում է արևմտաեվրոպական ժողովրդավարության դրսևորումներից:

Այսպես, ամերիկյան ժողովրդավարության հիմքում ընկած ազատության գաղափարը այնքան լայն ու համապարփակ իմաստ է ձեռք բերել, որ այսօր բազմաթիվ հրապարակումներում, ելույթներում «ժողովրդավարությունն» ու «ազատությունը» հաճախ վերածվում են հոմանիշների: Սկզբնական շրջանում ամերիկյան ազատության գաղափարը զգալի չափով խարսխված էր տնտեսական ազատությունների գաղափարի

վրա: Մակայն այս համատեքստում էական նշանակություն է ունեցել նաև այն հանգամանքը, որ ԱՄՆ-ը իր պատմական ուղին սկսել է իբրև նոր ձևավորվող պետություն, և արևմտաեվրոպական ժողովրդավարության հիմք հանդիսացող հավասարության գաղափարը այս պարագայում իր գերակա տեղը զիջել է «ազատության» գաղափարին, տնտեսական ազատությունների երաշխավորման ձգտումը ժամանակի ընթացքում վերաճել է քաղաքացիական իրավունքների և անհատի ազատության սկզբունքի գերակայության:

20-րդ դ. ԱՄՆ-ի ազդեցության ընդլայնման արդյունքում ժողովրդավարական սկզբունքները անկասելիորեն սկսեցին տարածվել ազդեցության համապատասխան գոտիներում, ժողովրդավարական նորմերի ընդունումն ու պահպանումը՝ նույնացվել «քաղաքակրթություն» հասկացության հետ:

20-րդ դ. երկրորդ կեսին ժողովրդավարությունը սուկ պետական կառավարման ձևից վերածվեց արտաքին քաղաքականության կարևորագույն գործոնի: Ձեռք բերելով արտաքին ազդեցության որոշակի լծակներ՝ այս փուլում ժողովրդավարացման գործընթացը դառնում է ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության գերակայություններից մեկը:

Ընդհանուր առմամբ, 20-րդ դ. ամերիկյան արտաքին քաղաքական ռազմավարությունը կարելի է բնութագրել երկու ուղղվածությամբ. պարփակում ամերիկյա մայրցամաքի սահամաններում, որը դրսևորվում է իզոլյացիոնիստական գաղափարախոսությամբ և ամերիկյան արժեքների, գաղափարների, նաև, ամենալայն իմաստով, ամերիկյան արտադրանքի՝ այդ թվում նաև ժողովրդավարության ամերիկյան մեկնաբանության պրոպագանդամբ և տարածմամբ: Անցումը մեկ ռազմավարությունից մյուսին ամերիկյան քաղաքական գործիչները հիմնավորում են հիմնականում ոչ միայն աշխարհաքաղաքական, տնտեսական կամ այլ նկատառումներով, այլ այն առանձնահատուկ առաքելությամբ, որն ունի իրենց պետությունը, որը պետք է իրականացվի հանուն կայունության, անվտանգության պահպանման, ինչպես նաև հանուն ամերիկյան գերակա արժեքների՝ ժողովրդավարության և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության:

Ժողովրդավարության ամերիկյան մեկնաբանման իմացաբանական հիմքերը: Ֆ.Դ. Ռուզվելտի շարլոտսվիլյան ելույթը

Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտն առաջ էր բերել խոր անտարբերության ալիք անգամ հաղթանակած երկրներում և գրեթե անխուսափելիորեն այդ փուլին հաջորդեցին մեծ դեպրեսիայի տարիները, ինչը և հանգեցրեց ԱՄՆ-ում իզոլյացիոնիստական գաղափարախոսության նոր ալիքի բարձրացման: ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականությունն այդ տարիներին մեծապես պայմանավորված էր վերոնշյալ գաղափարախոսությամբ: Դեռ ավելին, պացիֆիստական շարժումը խորը

արմատներ գցեց՝ տարածելով այն գաղափարը, որ ԱՄՆ-ը պետք է զերծ մնա համաշխարհային գործընթացներին ակտիվ միջամտելուց:

Սակայն Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկիզբը որոշակիորեն բեկում մտցրեց մինչ այդ երկրում տիրող տրամադրությունների մեջ: Նման զարգացումների լույսի ներքո, ԱՄՆ-ի կառավարությանն անհրաժեշտ էր հասարակության աջակցությունը՝ համաշխարհային գործընթացներին կրկին ակտիվորեն միջամտելու համար:

Այսպիսով, ԱՄՆ-ի իշխանությունների՝ մասնավորապես նախագահ Ֆրանկլին Դ. Ռուզվելտի առջև դրված էր քաղաքական ռազմավարության փոփոխությունը հիմնավորելու, գործողությունները լեգիտիմացնելու անհրաժեշտությունը:

1940թ. հունիսի 10-ին էլույթ ունենալով Վիրջինիա նահանգում՝ Շարլոթսվիլում, ԱՄՆ-ի նախագահը հանդես է գալիս իզոլյացիոնիզմի սուր քննադատությամբ և փաստորեն ազդարարում համաշխարհային գործընթացներ ԱՄՆ-ի վերստին մուտք գործելու մասին: Հիմնավորելով իզոլյացիոնիզմից հրաժարվելու անհրաժեշտությունը՝ Ֆ. Ռուզվելտը հղում է ամերիկյան պետության և հասարակության հիմնարար արժեքներին՝ ազատությանն ու ժողովրդավարությանը, մասնավորապես նշելով, որ այն հարցը, թե «ինչ է սպասում ապագայում ոչ միայն մեր երկրին, այլ նաև թե ինչ ապագա է սպասում բոլոր ժողովուրդներին ու երկրներին, որոնք ապրում են ժողովրդավարական կարգի ներքո, մտահոգում է ամերիկյան երիտասարդ սերնդին»⁶²: Իր շարլոտսվիլյան էլույթում ԱՄՆ-ի նախագահը շեշտը դնում է այն հանգամանքի վրա, որ վտանգը սպառնում է ազատության և ժողովրդավարության գաղափարներին ընդհանրապես:

«Մենք բոլորս պետք է գիտակցենք մի պարզ ճշմարտություն. մենք, իբրև ժողովրդ, և սա վերաբերում է ամերիկյան բոլոր ժողովուրդներին, համոզված ենք, որ ուժի և ատելության աստվածների հաղթանակը կվտանգի ժողովրդավարական ինստիտուտների գոյությունը արևմուտքում, և մեր համերաշխությունն ենք հայտնում այն ժողովուրդներին, որոնք այսօր իրենց կյանքն ու արյունն են ոթում այդ ուժերի դեմ պայքարում»⁶³:

Ակնհայտ է, որ օգտագործելով «ուժի և ատելության աստվածներ» արտահայտությունը և անդրադառնալով ժողովրդավարության ինստիտուտների պահպանման գերակա խնդրին՝ նախագահ Ֆ. Ռուզվելտը որոշակիորեն պատկերում է բարի և չար ուժերի բախումը՝ քաղաքական դիցաստեղծման կանոնների համաձայն:

Որպեսզի քաղաքական միջբլ վերածվի քաղաքական գործընթացի գործուն բաղադրիչի, այն պետք է մշակվի պատմական պահի իրավիճակին համահունչ⁶⁴:

⁶² Edited by Melvin I. Urofsky, Basic Readings in US Democracy. United States Information Agency. Division for the Study of the United States, Washington D.C. 1994. p. 311.

⁶³ Նույն տեղում՝ էջ 312.

⁶⁴ Н. Шестов, Политический миф: теперь и прежде, Олма -Пресс. Москва 2005, стр.139

Ցանկացած միֆի ընկալման համար անհրաժեշտ է համապատասխան միջավայր: Տարբեր քաղաքական պայմաններում, տարբեր պատմական իրավիճակներում կիրառվում են միֆաստեղծման այնպիսի տեխնոլոգիաներ, որոնք համահունչ են տվյալ պայմաններին⁶⁵:

Դիցաստեղծման գործընթացը կարող է արտացոլվել ինչպես ճառերում, ելույթներում, գեղարվեստում, այնպես էլ տարբեր ծեսերում, հասարակական տարբեր արարողություններում և այլն⁶⁶: Միֆաստեղծման նպատակով կիրառվում են այն ընդհանուր տեխնոլոգիական միջոցները, որոնց մասին խոսել է Է. Կասսիրերը, այն է՝ լեզվի գործառույթի փոփոխություն, համապատասխան քաղաքական արարողություններ, կանխատեսումների իրականացում:

Ընդհանրապես քսաներորդ դարի քաղաքական տեխնոլոգիաների զարգացման մեջ մեծ տեղ է գրավել քաղաքական միֆերի ստեղծումը: Պետք է առանձնացնել հատկապես այն հանգամանքը, որ այդ միֆերի առանցքն է կազմում ժողովրդավարություն հասկացությունը, որը լայնորեն «գովազդվում» է նաև այսօր:

Այն հարցը, թե ինչու է ժամանակակից քաղաքական տեխնոլոգիաներում անմիջական անդրադարձ կատարվում միֆերին, դիցաստեղծմանը, լուսաբանման կարիք ունի: Առանձնացվում է այն հանգամանքը, որ միֆերում աշխարհն առավել հասկանալի է ու ըմբռնելի: Սա, թերևս միֆի ամենատեսակի հատկանիշներից է: Ահա թե ինչու իրենց ելույթներում քաղաքական գործիչները հաճախ դիմում են նման միջոցների՝ իրենց խոսքն առավել վառ ու ազդեցիկ դարձնելու նպատակով:

Միֆը ընդհանրացված պատկերացում է իրականության մասին, որն իր մեջ ընդգրկում է բարոյական կողմնորոշիչներ՝ միավորելով իրականությունը և առեղծվածայինը: Համեմատությունների անցկացման միջոցով ի հայտ են բերվում որոշակի նմանություններ անցյալի փորձի հետ և վերոնշյալ զուգահեռների միջոցով իրավիճակը կրկին որոշակի դիցաբանական հարթություն մեջ է ներկայացվում:

Էական իռացիոնալ տարր կրող միֆերը վերածվում են ավանդույթի բաղադրիչների և կարևոր դեր են խաղում հասարակական կարգի լեգիտիմացման գործում, մասնավորապես իդեոկրատիկ պետություններում: Միֆերի կառուցվածքը և դրանց ընկալումը հասարակության կողմից խոր հետազոտության առարկա է հանդիսացել: Ստրուկտուրալիզմը, ձևավորվելով իբրև փիլոսոփայական ուղղություն, մեծապես նպաստել է այս երևույթի ուսումնասիրությանը:

Ժամանակակից քաղաքական միֆերը չեն կարգավորում կամ արգելում որևէ գործողություն: Դրանք ավելի շուտ վերափոխում են մարդկանց, որպեսզի հետո կարողանան կառավարել վերջիններիս գործողությունները: Քաղաքական միֆերը, ինչպես նկատում է վերլուծաբան Ս. Կարա-Մուրզան, գործում են այնպես, ինչպես

⁶⁵ նույն տեղ.՝ էջ 143

⁶⁶ European Journal of Social Theory 9(3) Rethinking Political Myth; The Clash of Civilizations as a Self-Fulfilling Prophecy; Chiara Bottici and BenoSt Challand. p 320.

ճագարի վրա հարձակվելուց առաջ ազդում է վիշապ օձը. նրանք պարզապես քարացնում և անշարժացնում են իրենց զոհին⁶⁷:

Քաղաքական միջերը տարբերվում են դիսկուրսի մյուս տեսակներից նրանով, որ ա) խտացված կերպով վերարտադրում են իրողության կարևորագույն ասպեկտները, բ) ներկայացվող պատկերացումները կիսում են որոշակի խմբի ներկայացուցիչներ, գ) անդրադառնում են հատկապես քաղաքական այն իրողությանը, որում գտնվում է տվյալ խումբը⁶⁸:

Պարզելու համար՝ արդյոք շարադրված այս կամ այն տեքստը, նյութը քաղաքական միջ է թե ոչ, անհրաժեշտ է անդրադառնալ ոչ միայն դրա մշակմանը, ստեղծմանը, այլ առաջին հերթին պետք է ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքին, թե ինչպե՞ս է այն ընկալվում⁶⁹: Նշենք նաև, որ քաղաքական միջերը այն մեխանիզմներն են, որոնց միջոցով մենք ընկալում ենք աշխարհը, նայում ենք աշխարհին ու գործում տվյալ հասարակական խմբի շրջանակներում⁷⁰:

Քաղաքական միջ ենք անվանում դիսկուրսի այն տեսակը, որը «հանրային հիշողության» մեջ պահպանում է ժողովրդի ձեռք բերած փորձը, որն իր հերթին անմիջականորեն կապված է վերջինիս ինքնակազմակերպման և կառավարման ինստիտուտների գործունեության հետ:

Քաղաքական միջերն իրենց կառուցվածքում պարունակում են.

1. որևէ իրավիճակային նախատիպ, որը կապված է հասարակական կարգավորմանն առնչվող միջոցառումների իրականացման հետ կամ պարտադրման հետ (եթե... ապա... օր.՝ եթե ժողովրդավարական չես, ուրեմն քաղաքակիրթ չես),
2. Էմպիրիկ ճանապարհով ստացված և նախատիպով ամրապնդված որևէ կոնկրետ փորձի բովանդակություն (օր.՝ եթե քաղաքակիրթ չես այսինքն՝ ժողովրդավար չես ու տիրապետում ես մասսայական բնաջնջման զենքին, ապա սպառնում ես միջազգային հանրության անվտանգությանը),
3. այլաբանական կերպարներ, որոնց ֆունկցիոնալ, խորհրդանշական իմաստը հարադրում է «ցանկալին» «անհրաժեշտի» հետ⁷¹:

Հասարակական գիտակցության տեսանկյունից քաղաքական միջերը ծառայում են իբրև քաղաքական որոշումների լեգիտիմացման միջոց:

Քաղաքական միջի հիմնական ֆունկցիաներն են.

⁶⁷ www.kara-murza.ru

⁶⁸ European Journal of Social Theory 9(3). 3Rethinking Political Myth; The Clash of Civilizations as a Self-Fulfilling Prophecy, Chiara Bottici and BenoSt Challand. p 320,

⁶⁹ տես՝ նույն տեղում

⁷⁰ տես՝ նույն տեղում էջ 321

⁷¹ В. Полосин, Миф, религия, государство, Ладамир, М., 1999, стр. 169.

1. ընդհանրական քաղաքական փորձի պահպանումը այլաբանությունների միջոցով, որոնք և համադրվում են բացարձակ կայունության մասին պատկերացման հետ (օր.՝ Ք. Փաուելի կողմից մշակված «մերժյալ երկրների» թեզը, Ռ. Ռեյգանի «չարիքի կայսրություն» և Ջ. Բուշի «չարիքի առանցք» ձևակերպումները),
2. տվյալ փորձի վերարտադրումը գաղափարախոսության մեջ և քաղաքական ծեսերում (օր.՝ ինսուգուրացիոն ելույթներ, ժողովրդավարության տարածումն իբրև անվտանգության ապահովման անհրաժեշտ պայման),
3. հասարակության, առանձին սոցիալական խմբերի և միավորումների ցանկությունների ու պահանջների համադրումը համընդհանուր փորձառության հետ, որոնք ընդհանրացված են մինչև նախատիպերի մակարդակ⁷²:

Շարլոտսվիլյան ելույթում նախագահ Ֆ. Ռուզվելտը մասնավորապես նշում է. «Այսօր՝ 1940թ. հունիս ամսի տասներորդ օրը, ամերիկյան ժողովրդավարության առաջին ուսուցչի կողմից հիմնադրված համալսարանում մենք մեր հույսի աղոթքն ենք հղում առ Աստված բոլոր նրանց համար, ովքեր օվկիանոսի մյուս ափում խիզախորեն իրենց ազատության համար պայքար են մղում»⁷³:

Սա մի յուրահատուկ կոչ է աջակցելու այն երկրներին, որոնք պայքարում են նացիստական Գերմանիայի դեմ՝ հետևելով չարիքի դեմ ռուզվելտյան հռետորությանը, և այս կոչում հիմնական շեշտը դրվում է այն հանգամանքի վրա, որ վտանգված է ազատությունն ու ժողովրդավարությունը, և որ համաշխարհային հանրության առջև ծառայած վտանգը չեզոքացնելու պատմական առաքելությունն ընկել է ամերիկյան ժողովրդի ուսերին: Ֆ.Ռուզվելտը շեշտադրում է այն գաղափարը, թե տարածվող, ինչպես ինքն է անվանում, «ուժի փիլիսոփայությունը» ոչ մի կերպ չի կարող արմատներ գցել ու որևէ հիմք ունենալ այն ժողովրդի կյանքում կամ ապագա պատմության մեջ, որի ակունքները հասնում են ժամանակակից ժողովրդավարության բնօրրաններ Ջեյմսթաուն⁷⁴ և Փլիմութ Ռոք⁷⁵: «Նրանք, ովքեր սերում են հինավուրց այս սերմնացանից, և նրանք, ովքեր այստեղ են հաստատվել ավելի ուշ, չեն կարող անտարբեր մնալ օվկիանոսի մյուս ափում գտնվող իրենց նախնիների հայրենիքում ազատության

⁷² В. Полосин, Миф, религия, государство, Ладамир, М., 1999, стр. 171

⁷³ Edited by Melvin I. Urofsky Basic Readings in US Democracy.. United States Information Agency. Division for the Study of the United States, Washington D.C. 1994. p.314.

⁷⁴ Ինչպես Արևելքն ունի իր Մեքքան՝ Երուսաղեմը, այդպես էլ Ամերիկայի սրբավայրերից են հայրենասիրության և ազատատենչության տաճարները, որոնցից է Ջեյմսթաունը:

⁷⁵ Փլիմութը Մասաչուսեթս նահանգի հարավարևելյան հատվածում գտնվող քաղաքներից է, որը Նյու Ինգլանդում եվրոպացիների առաջին մշտական բնակավայրն է եղել: Այստեղ ժամանածները անգլիացի սեպարատիստներ էին, որոնք 1620 թ.-ին հիմնեցին Փլիմուսի գաղութը Նյու Ինգլանդում: 17-րդ դարի առաջին տարիներին սակավաթիվ անգլիացի մաքրակրոններ հեռացան անգլիական եկեղեցուց, քանի որ գտնում էին, որ այն ավարտին չի հասցնում ռեֆորմացիայի գործը:

ոչնչացման հանդեպ»⁷⁶: «Մեր ժողովրդի սերը ազատության հանդեպ զորավոր է և ամուր նան այսօր»⁷⁷,- շեշտում է իր ելույթում նախագահը:

Հարցի մեկ այլ կողմին անդրադառնալիս նա առանձնացնում է այն փաստարկը, որ չեզոք դիրքը, չմիջամտելը անկասելիորեն սպառնում են ԱՄՆ-ի պետական անվտանգությանը՝ իբրև ժողովրդավարական սկզբունքների և ազատության պահապանի:

«Մենք երբեք չենք հրաժարվի մեր սահմանների ներսում ժողովրդավարությունը շարունակաբար գործի դնելու սկզբունքից, սակայն միևնույն ժամանակ, այդ արժեքների տարածումը ողջ աշխարհում ազգային անվտանգության խնդիր է»,- նշում է նախագահն իր խոսքում (այս սկզբունքը, ի դեպ, չի կորցրել իր արդիականությունը ամերիկյան ժամանակակից արտաքին քաղաքականության մեջ):

Այս ելույթում ոչ միայն ձևակերպվեցին այն հիմնարար արժեքները, որոնց պաշտպանության համար իրեն պատասխանատու է համարում ԱՄՆ-ը, այլ նաև ազդարարվեց ԱՄՆ-ի հրաժարումը չեզոք դիրքից, իզոյացիոնիզմի գաղափարախոսությունից:

Իր շարլոտսվիլյան ելույթում Ֆ. Դ. Ռուզվելտը առանձնահատուկ շեշտ է դնում այն հանգամանքի վրա, որ իզոյացիոնիզմը վտանգավոր և անգամ մղձավանջային հետևանքներ կարող է ունենալ ամերիկյան ժողովրդի համար: «Շատերն այսօր էլ, անշուշտ, դեռ այն ակնհայտ խաբկանքի մեջ են, թե ԱՄՆ-ը կարող է վերածվել անվտանգ, ապահով, մեկուսացած կղզու մի աշխարհում, ուր իշխում է ուժի փիլիսոփայությունը: Նման կղզու ստեղծումը թերևս նրանց երազանքն է, ովքեր այսօր էլ հանդիսանում են իզոյացիոնիզմի ջատագովր: Սակայն ինձ համար, ինչպես և ամերիկացիների մեծամասնության համար, նման «կղզին» թվում է գիշերային մղձավանջ, ուր մարդիկ զրկված են ազատությունից»:

«Անցած մի քանի տարիների և հատկապես վերջին երեք օրերի իրադարձություններից մենք քաղեցինք սարսափելի դասեր»,-Փերլ Հարբորի հարձակումից երեք օր անց ամերիկյան ժողովրդին հղած իր ուղերձում նշում է ԱՄՆ-ի նախագահը⁷⁸: Վերոնշյալ հարձակումից հետո իզոյացիոնիզմի դեմ քննադատությունն իր գործնական դրսևորումն է գտնում, և ԱՄՆ-ը մտնում է պատերազմական գործողությունների մեջ:

Քաղաքական միջերի զարգացման միտումները և նախադրյալները Երկրորդ համաշխարհայինի տարիներին

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին, բնականաբար, ցանկացած դաշնակցի օժանդակություն ողջունելի էր թե՛ Լոնդոնի, թե՛ Վաշինգթոնի համար,

⁷⁶ նույն տեղում էջ 311-312

⁷⁷ նույն տեղում էջ 314

⁷⁸ FDR: Public Papers, X p 528-530

սակայն այդ դերում Խորհրդային Միության հանդես գալը երկու մայրաքաղաքներում էլ միանշանակ չէր ընկալվում: Ուինսթոն Չերչիլի հայտնի արտահայտությունը՝ «Եթե Հիտլերը հարձակվի դժոխքի վրա, Ներկայացացուչների Պալատում ես առնվազն դրական բնութագիր կներկայացնեմ սատանային»⁷⁹, արտացոլում է այդ ժամանակ ինչպես ԱՄՆ-ում, այնպես էլ Մեծ Բրիտանիայում տիրող տրամադրությունները: Ֆ. Ռուզվելտն երկրորդ համաշխարհայինի տարիներին հաճախ կրկնում էր. «Վտանգի պահին թույլատրելի է անցնել ճանապարհն անգամ սատանայի ձեռքը բռնած՝ մինչև չհատես կամուրջը»⁸⁰՝ հիմնավորելով կասկածելի դաշնակիցների հետ համագործակցությունը:

Սակայն 1945թ. հուլիսի 17-ից մինչև օգոստոսի 2-ը Պոտսդամում տեղի ունեցած կոնֆերանսում արդեն իսկ ուրվագծվեցին հիմնական բաժանարար կետերը: Ազդեցության գոտիների, պետական սահմանների հստակեցման գործընթացը հանգեցրեց պատերազմի տարիներին երեք պետությունների միջև ձևավորված միասնության խարխլմանը: Բախումը, ձևավորվող անգլոամերիկյան և կոմունիստական բևեռների միջև, գրեթե անխուսափելի էր:

Պոտսդամի հանդիպումը կարևոր էր այն առումով, որ այստեղ առաջին անգամ ԱՄՆ-ը նախագահը Խորհրդային Միության ղեկավարին պաշտոնապես հայտնեց Ամերիկայի կողմից ատոմային ռումբին տիրապետելու մասին: Սա խորհրդային իշխանություններին հասած առաջին պաշտոնական տեղեկություններ էր ատոմային ռումբի ստեղծման աշխատանքների վերաբերյալ: Այսպես կոչված «ատոմային դիվանագիտությունը» նպատակ էր հետապնդում նման հզոր զենքի գոյությունը բացահայտ կամ անուղղակի կերպով օգտագործել՝ բանակցությունների ընթացքում Խորհրդային Միության կողմից որոշակի զիջումների հասնելու համար:

Այսպիսով, Սառը պատերազմը նոր տարր է ձեռք բերում՝ մրցակցություն՝ էլ ավելի հզոր զենք ձեռք բերելու համար, ինչը ուղեկցվում էր շարունակաբար թափ առնող ռազմական մրցակցությամբ: Ծավալված ռազմական մրցակցության հիմնավորման էր ծառայում ուժերի հավասարակշռության պահպանման, ռազմական հզորության կայունության ապահովման հայեցակարգը: Ըստ փոխադարձ երաշխավորված ոչնչացման դոկտրինի (Mutually Assured Destruction), հակամարտող ուժերից յուրաքանչյուրի կողմից ատոմային զենքի կիրառումը կհանգեցնեք ոչ միայն հարձակման ենթարկված կողմի, այլ նաև հարձակվողի լիակատար ոչնչացմանը: Այս դոկտրինը մի կողմից ատոմային սպառազինման ոլորտում հավասարակշռության հաստատման անհրաժեշտության մասին էր վկայում, մյուս կողմից ցույց էր տալիս կողմերի խոցելիությունը:

⁷⁹ The Grand Alliance, Boston 1950, pp. 370-371

⁸⁰ John Lewis Gaddis "Strategies of Containment. A critical Appraisal of Postwar American National Security Policy" Oxford University Press. Oxford New York. 1982.p.3

Կարևորվում է Պոտսդամի հանդիպումը նաև Ճապոնիայում ռազմական ակտիվ գործողությունների դեպքում խորհրդային զորքերի չմասնակցության վերաբերյալ համաձայնության ձեռքբերմամբ: Անշուշտ, ամերիկյան և բրիտանական կառավարությունները քաջ գիտակցում էին, որ խորհրդային ռազմական ներկայությունը Ճապոնիայում հնարավորություն կընձեռի տարածել խորհրդային ազդեցությունը Հեռավոր Արևելքում:

Այս փուլում ԱՄՆ-ը երկու հիմնական խնդիր է ձևակերպում.

- 1) ԽՍՀՄ-ը ազդեցության տարածման հնարավորության սահմանափակումը
- 2) տարաբաժանում մտցնել՝ պատենշ ստեղծելով «յուրայինների» և «օտարների» միջև:

Պոտսդամի կոնֆերանսն ուներ նաև մեկ այլ հստակ նպատակ. այն պետք է ապացուցեր ամերիկյան հանրությանը, որ Թրումենի վարչակազմը գործում է հանուն խաղաղության⁸¹:

Երկրորդ Համաշխարհային տարիների ռուզվելոյան արտաքին քաղաքականությունը քննադատության է ենթարկվում մի շարք պատմաբանների կողմից: Այդ տարիներին Խորհրդային Միությունում ԱՄՆ դեսպան Ուիլյամ Բուլիթը դեռևս քսաներորդ դարի քառասունականների սկզբին մատնանշել էր Ի. Ստալինի և անգլոսաքսոնյան կոալիցիայի ղեկավարների նպատակներում առկա հակասությունները, և մի շարք հույժ գաղտնի հուշագրերի միջոցով ԱՄՆ նախագահ Ֆ. Ռուզվելտին ներկայացրել էր այլընտրանքային ռազմավարության առաջարկ: Հիմնական խնդիրն էր կանխարգելել խորհրդային դիկտատուրայի հաստատումը Արևելյան Եվրոպայում՝ չկորցնելով Խորհրդային բանակի մասնակցությունը նացիստական ուժի դեմ պայքարում: Բուլիթի առաջարկն էր տեղակայել անգլոամերիկյան զորքերը Արևելյան Եվրոպայում և Բալկաններում, նացիստական Գերմանիային դուրս մղելու նպատակով և այդպիսով ետ պահել կարմիր բանակը Եվրոպայից: «Պատերազմը փորձ է պայքարի միջոցով հասնել քաղաքական նպատակների,- Ռուզվելտին գրում է Բուլիթը,-մեր գործողությունները ծրագրելիս մենք պետք է այդ նպատակները հաշվի առնենք»⁸²:

Երկրորդ համաշխարհային տարիներին թերևս միայն ԱՄՆ-ը կարող էր իրեն թույլ տալ աշխարհաքաղաքական ծրագրավորումը: Դրան էր նպաստում ոչ միայն երկրի աշխարհագրական մեկուսացվածությունը կոնֆլիկտի հիմնական թեժ կետերից, այլև պատերազմի մնացած սուբյեկտների՝ առաջին հերթին Գերմանիայի ռազմավարական անպաշտպանությունը⁸³:

Խորհրդային Միությունը փորձում էր պետական անվտանգության և սահմանների պահպանման քողի ներքո ձևավորել սոցիալիստական ճամբար, ԱՄՆ-ն էլ իր հերթին փորձում էր տնտեսական միջոցների կիրառմամբ, ինչն ի դեպ ԱՄՆ-ի

⁸¹ Robert H. Ferrel. Harry S. Truman: a life. University of Missouri Press. Columbia 1994. p. 204.

⁸² John Lewis Gaddis. Strategies of Containment. A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy. Oxford University Press 1982 p. 5

⁸³ С. Переслегин, Самоучитель игры на мировой шахматой доске, М.-СПб, 2005, стр. 15

արտաքին քաղաքականության բնորոշ տարրերից է, Արևմտյան և Արևելյան Եվրոպայում հաստատել իր ազդեցությունը՝ քողարկվելով ժողովրդավարության տարածման գաղափարով: Իրականում, երկու պետությունների ղեկավարներն էլ պարզապես գիտակցում էին դեռ 1942 թ. Հալֆորդ Մակկինդերի «երկրագնդի սրտի» (heartland), վերաբերյալ թեզի կարևորությունը: Մակկինդերի տեսության համաձայն, հենց Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպան է հանդիսանում երկրագնդի սիրտը: Նա հետևյալ կերպ էր ձևակերպել աշխարհաքաղաքականության հիմնական օրենքը. «Ով վերահսկում է Արևելյան Եվրոպան, տիրում է հարթլանդին, իսկ ով գերիշխում է հարթլանդում, գերիշխում է համաշխարհային կղզիներում, նա, ով գերիշխում է համաշխարհային կղզիներում, տիրում է աշխարհին»⁸⁴: Իբրև ավելի գործնական ռազմավարական մոտեցման օրինակ՝ այս համատեքստում անհրաժեշտ է նշել Ջ. Քեննանի հայտնի գաղտնի նամակը, որտեղ հեղինակը նշում է. «Ամեն գնով պետք է խուսափել, որ խորհրդային միության ձեռքն ընկնեն Հոենոսի հովիտը, բրիտանական ու Ճապոնական կղզիները»⁸⁵:

Այսպիսով, հետսառըպատերազմյան ժամանակաշրջանի հիմնական եվրասիական աշխարհաքաղաքական կենտրոնների տարանջատումը, դրանց պաշտպանությունը Խորհրդային Միության ազդեցության տարածումից հանդիսանում էին Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների աշխարհաքաղաքական ռազմավարության հայեցակարգի հիմնարար ասպեկտներից մեկը: Սառը պատերազմի չորս տասնամյակների ընթացքում Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հիմնական խնդիրն էր կանխել Եվրասիա մայրցամաքի շուրջ երկու երրորդում գերիշխող գաղափարախոսական ուժի հետագա տարածումը, քանի որ բացարձակ առաջնությունը Եվրասիայում հավասարազոր կլիներ բացարձակ գերակայությանը ողջ աշխարհում⁸⁶:

Պատերազմի սկզբնական շրջանում առանձնակի ժամանակ չկար մտածելու լեգիտիմության խնդրի մասին, սակայն հետագայում դժգոհության ալիքի առաջացումը դարձավ օրախնդիր հարց ԱՄՆ-ի կառավարության համար:

Լեգիտիմության ապահովումն անհրաժեշտ է ինչպես գերիշխող, այնպես էլ ենթարկվող կողմին: Առաջինը ձգտում է արժանանալ համընդհանուր ընդունելության, քանի որ այն հաղորդում է վստահություն, որոշակի առաքելություն իրականացնելու զգացում: Իսկ վերջիններիս այն անհրաժեշտ է արդարացնելու համար այն հանգամանքը, որ իրենք ենթարկվողի դերում են՝ այդ կարգավիճակին հարմարվելու գործընթացը հեշտացնելու համար⁸⁷: Քաղաքական գործունեության լեգիտիմությունն ապահովելու նպատակին կրկին ծառայում է քաղաքական միջերի ստեղծումը:

⁸⁴ А. Дугин, Основы геополитики: геополитическое будущее России, М., 2000, стр. 55

⁸⁵ Кеннан Дж. Дипломатия Второй мировой войны глазами американского посла в СССР Джорджа Кеннана - М., Центрполиграф, 2002. стр 254

⁸⁶ З. Бжезинский, Выбор: мировое господство или глобальное лидерство, Москва 2005, срт. 62-63

⁸⁷ см. там же стр..189.

ԱՄՆ նախագահի պաշտոնում Ֆ. Ռուզվելտին հաջորդած Հ. Թրումենը հետևողականորեն փորձում էր խորհրդային կողմին պարտադրել կատարել Ազատագրված Եվրոպայի վերաբերյալ ստորագրված հայտարարագրի պայմանները: Վերոնշյալ խնդիրների քննարկումը Պոտսդամի կոնֆերանսում վերածվում է տոտալիտար իշխանության և կառավարման ժողովրդավարական ձևերի վերաբերյալ իմացաբանական բանավեճի: Սակայն, եթե Ֆ. Ռուզվելտը հիմնականում մտահոգված էր երկու գերտերությունների հարաբերություններում առկա խնդիրներով, ապա Հ. Թրումենի համար գլխավորը կոմունիզմի և էլ ավելի անորոշ հասկացության՝ «հակակոմունիզմի» միջև առկա կոնֆլիկտն էր: Այդ ժամանակ արդեն, և հաջորդած ամիսների ընթացքում առավել հաճախակի, առաջ էր քաշվում այն հարցը անգամ, թե արդյոք ԱՄՆ-ը շատ մեծ հույսեր չի կապում ռուսական զորքերի հետ՝ նացիստական Գերմանիայի հանդեպ հաղթանակ տանելու գործում⁸⁸:

Ընդհանրապես «սառը պատերազմ» տերմինը ստեղծված էր նկարագրելու համար այն իրավիճակը, որի համար նախ և առաջ բնորոշ էր փոխադարձ թշնամանքն ու վախը: Վերոնշյալ զգացումներն ընկած էին երկու գերտերությունների մի շարք պատմական և քաղաքական հակասությունների հիմքում և շատ դեպքերում խթանվում էին միջերով, ինչի արդյունքում թշնամանքը վերածվում էր ատելության⁸⁹: Այդ միջերից հիմնականը՝ «դավադրությունների տեսությունը», իրականությունը բացատրելու թերևս ամենահարմար և գործուն միջոցներից է: Դավադրությունների տեսությունը դիցաբանական գիտակցության արդյունք է, և այստեղ առկա են ցանկացած միջի պարտադիր տարրեր, կերպարներ. «չարագործներ», «դավադրության զոհեր» (զոհ կարող է դառնալ ոչ միայն առանձին անհատը, այլև ամբողջ ժողովուրդը), ինչպես նաև «դրական հերոսը», որը պայքարում է թշնամու դեմ և բացահայտում դավադրությունը⁹⁰:

Ֆուլտոնյան ելույթը, «երկաթե վարագույրը» և «առաքելության» միջի ձևավորումը:

Անգլոամերիկյան դաշինքի արտաքին քաղաքականության հայեցակարգերն արտացոլված են Սառը պատերազմի սկիզբը նախանշող և վաղասառըպատերազմյան շրջանի միտումները պատկերող մի շարք փաստաթղթերում, որտեղ ակնհայտ երևում են չարիքի դեմ համախմբվելու, «բարու» ու «չարի» բևեռներ ձևավորելու միտումները:

Այս փաստաթղթերի շարքում առանձնակի կարևորվում է Ուինսթոն Չերչիլի 1946թ. ֆուլտոնյան ճառը: Եթե Ֆ. Ռուզվելտի շարլոտսվիլյան ելույթը ազդարարեց ԱՄՆ-ի՝ իզոլյացիոնիզմից հրաժարվելու մասին, ապա Ուինսթոն Չերչիլի հանրահայտ ֆուլտոնյան ելույթը սառը պատերազմի ազդարարն է: Ամեննին էլ պատահական չէ, որ իր վերոնշյալ ելույթում Չերչիլը նույն հռետորաբանությունն է օգտագործում, ինչը և Ռուզվելտը: Չերչիլը ևս կարևորում է անգլախոս ժողովուրդների միավորման

⁸⁸ John Lewis Gaddis. Strategies of Containment. A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy. Oxford University Press 1982 p. 5

⁸⁹ П. Кальвакоресси, Мировая политика 1945-2000, книга 1., М., 2003, стр. 3.

⁹⁰ А. Цуладзе “Политическая мифология” Москва, 2003 г. стр. 176

անհրաժեշտությունը՝ հանուն ժողովրդավարության և անվտանգության պաշտանության: «Անհրաժեշտ է, որ մտքի կայունությունը, նպատակների աներերությունը և որոշումների պարզությունն ու հստակությունն առաջնորդեն անզլախոս ժողովուրդների վարքագիծը խաղաղ օրերին այնպես, ինչպես պատերազմի ժամանակ»⁹¹, - իր ելույթում շեշտում է Ու. Չերչիլը:

Երբ 1945թ. մայիսի 9-ին պատերազմն ավարտվեց, Խորհրդային ու արևմտյան գորամիավորումները տեղակայված էին Եվրոպայի կենտրոնական հատվածի որոշակի դիրքերում: Հենց այս սահմանագծին էլ իջեցվեց «երկաթե վարագույրը»՝ բաժանելով Երկիր մուրակը երկու բևեռների: Ուշագրավ է, որ ընդհանրապես երկաթյա վարագույրը թատրոնում ծառայում էր հրդեհի դեպքում դերասաններին և բեմի դեկորները կրակից պաշտպանելու համար: Սակայն «երկաթյա վարագույր» այսօրվան այս դեպքում ամենին չէր նշանակում, որ վարագույրի մյուս կողմում գտնվող երկրները միայն իզոլացվելու են և պաշտպանվելու: Սա նշանակում էր, որ անհրաժեշտ միջոցներ են կիրառվելու «վարագույրից այն կողմ» բռնկված հրդեհի տարածումը կանխարգելելու և հնարավորինս արագ մարելու համար: «Բայթիկ ծովից՝ Շտետինից, մինչև Տրիեստե՝ Ադրիատիկի ափեր, իջեցվել է երկաթյա վարագույրը: Եվ հենց այդ երկաթյա վարագույրի ետևում են գտնվում կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի հինավուրց մայրաքաղաքները»⁹²:

Ֆուլտոնյան իր հանրահայտ ելույթում Ու. Չերչիլն առաջ քաշեց ամբողջ անզլո-ամերիկյան արտաքին քաղաքականության համար առանցքային մի թեզ, ըստ որի անզլախոս ժողովուրդները Խորհրդային Միության և երկաթյա վարագույրից այն կողմ գտնվող երկրների նկատմամբ հստակ առաքելություն ունեն: Սակայն եթե սա չերչիլյան հռետորության համաձայն անզլախոս ժողովուրդների մենաշնորհն է, ապա ամերիկյան քաղաքական գործիչները այս առաքելության իրականացման առաջատարի դերը վերագրում են ԱՄՆ-ին: Ու. Չերչիլն իր ելույթում նշում է. «Եթե ամբողջ անզլախոս ընկերակցությունը միավորվի Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հետ, այդ միավորման մեջ ներառելով այն ամենն, ինչ ենթադրում է համագործակցությունը օդում, ծովում, ցամաքում, գիտության, արդյունաբերության բնագավառներում, ու նաև միավորեն բարոյական, հոգևոր ուժը, չի լինի որևէ անհանգստացնող, անապահովության զգացում առաջացնող ուժ, հակառակը, կտիրի ապահովության, վստահության գերիշխող զգացում»⁹³:

«Ես չեմ կարծում, որ Ռուսաստանն այսօր ցանկանում է պատերազմ: Նրանց ցանկությունն է վայելել պատերազմի պտուղները՝ իրենց իշխանության և դոկտրինների անսահմանափակ տարածումը: Սակայն, այն, ինչի շուրջ մենք պետք է խորհենք այսօր, քանի դեռ ժամանակը թույլ է տալիս, նոր պատերազմի կանխարգելումն է և բոլոր

⁹¹ <http://www.fordham.edu/halsall/mod/churchill-iron.html>

⁹² նույն տեղում

⁹³ նույն տեղում

երկրներում, հնարավորինս արագ, ազատության և ժողովրդավարական պայմանների հաստատումն է»⁹⁴:

Ու. Չերչիլի ելույթում մատնանշվում են անվտանգության գաղափարին մարտահրավեր նետած երկու երևույթներ. առաջինը՝ նոր պատերազմի վտանգն է, որը կապված է ատոմային ռումբի տարածման հետ, երկրորդը՝ չարիքի բռնապետությունն է: Այս համատեքստում նախկին դաշնակիցը այլևս կրողը չէ համապատասխան արժեքների ու, հետևաբար, «երկաթե վարագույրի» այն կողմում հայտնված պետությունները և ավելի ուշ «չարիքի կայսրություն» կնիքը ստացած Խորհրդային Միությունը վերածվում են ժողովրդավարական պետությունների հիմնական թշնամիների:

Վերջաբան

ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի արտաքին քաղաքականության մեջ արմատական փոփոխություններ ազդարարող փաստաթղթերի համադրությունը կարևորվում է թերևս ոչ միայն այդ ժամանակահատվածի պատմական, քաղաքական համատեքստի վերաբերյալ հնարավորինս համապարփակ պատկերացում կազմելու առումով, այլ նաև առկա ընդհանրությունները վերհանելու, «ժողովրդավարություն» հասկացության համատեքստային փոփոխությունները դիտարկելու տեսանկյունից: Սակայն հարց կարող է առաջանալ, թե ինչու՞ է շեշտը դրվել հենց շարլոտսվիլյան և ֆուլտոնյան ելույթների վրա: Թերևս ընտրությունը պայմանավորված է առաջին իսկ հայացքից աչք զարնող ընդհանրություններով, հատկապես եթե հաշվի առնենք այն համգամանքը, որ վերոնշյալ ելույթները, սկիզբ դնելով շրջադարձային մի փուլի, մինևույն ժամանակ պատերազմների ազդարարներ են, պատերազմներ, որոնք ֆորմալ առումով նույն հիմքով են ազդարարված:

Ինչպես կարող ենք նկատել, Երկրորդ համաշխարհայինի տարիներին ձևավորված միֆերի հիմքում ընկած էր «ժողովրդավարություն» հասկացությունը, որը որոշակի փոխակերպումների արդյունքում մեծապես նույնացվել է ազատությանը:

Համաշխարհային պատմության համար բեկումնային նշանակության այս ելույթները որոշիչ դեր խաղացին 20-րդ դ. երկրորդ կեսի պատմության ընթացքի վրա, հասկացությունների ու երևույթների, արժեքային համակարգերի վերափոխումների վրա: Անշուշտ կան ոչ պակաս կարևոր նշանակության ելույթներ, սակայն վերջիններս առանձնանում են այն առումով, որ եզակի ազդեցություն են թողել ժողովրդավարություն հասկացության ժամանակակից ընկալման ձևավորման վրա:

⁹⁴ նույն տեղում